

Değerler Eğitime Genel Bir Bakış*

An Overview of Values Education

ÖZET

Değer kavramı aklın ve kalbin uyum içinde çalışması olarak tanımlanır. Bu yönden değerler toplum için çok önemlidir. Toplumu bir arada tutan sevgi, saygı, dostluk, cesaret, yardımlaşma, temizlik, doğruluk gibi değerler toplum için vazgeçilmezlerdir. Değerlere uygun hareket eden bireylerde toplum gözünde değerlidirler. Değerler toplum yaşantımızı belirleme yönünden de çok önemlidirler öyle ki seçeceğimiz meslek, kişilik yapımızı, hatta nasıl bir anne baba olacağımıza kadar değerlerimiz belirlemektedir.

Günümüzde ahlak ve değerler eğitimi gittikçe önem kazanan ve tartışılan bir konudur. Hızla küreselleşen dünyada teknolojinin de ilerlemesiyle dini, sosyal, ekonomik ve kültürel değerler uluslararası alanda yayılmaya başlamıştır. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla toplumlar iç içe geçmeye başlamış ve kültürel değerler yerini evrensel değerlere bırakmaya başlamıştır. Bu açıdan hem kültürel değerlerimizi korumanın hem de evrensel değerlere sahip olabilmemizin önemi artmıştır. Son yıllarda hızla artan ahlaksızlık olayları da dünyanın genel bir problemi olmaya başlamıştır. Bu durum ulusal ve evrensel değerleri içeren kapsayıcı bir ahlak eğitiminin gerekliliğinin önemini arttırmıştır. Eğitimin önemli işlevlerinden biri de kişiyi ahlaki yönden geliştirmek ve insani değerlere sahip olmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler Değer, Değerler Eğitimi, Öğretmen

ABSTRACT

Values that are defined as the concept of mind and heart work in harmony are very important for the society. Values such as love, respect, friendship, courage, cooperation, cleanliness and righteousness that keep society together are indispensable for society. They are valuable to the society in individuals who act according to their values. Values are also very important in determining our social life so that our values determine our profession, personality production, even how much we will be parents.

Education of morality and values today is an increasingly important and debated issue. With the advancement of technology in a rapidly globalizing world, religious, social, economic and cultural values have begun to spread in the international arena. Societies have begun to intervene through the mass media and cultural values have begun to relinquish their place to universal values. In this respect, the importance of protecting our cultural values and having universal values has increased. The events of immorality, which have increased rapidly in recent years, have also become a global problem. This has increased the necessity of an inclusive moral education that includes local and universal values. One of the important functions of education is to develop the person morally and to have human values.

Keywords: Value, Value Education, Teacher

GİRİŞ

İnsanlık, özellikle son yüzyılda bilimsel ve teknolojik alanlarda akıllara durgunluk veren gelişmeler kaydetmiştir, hemen her alanda günümüz şartlarında ulaşabileceği en üst noktaya ulaşmış görünmektedir. Fakat maddi alandaki bu bilimsel ve teknolojik alanlardaki gelişmeler, insanlığın manevi yönü ve değerleri üzerinde aynı yönde bir gelişme meydana getirmemiş olup tüm dünyayı, bugüne kadar görülmemiş problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Günümüzde insanlar, birçok sıkıntı içerisinde yaşamakta olup çeşitli zulüm, haksızlıklara maruz kalmakta bunun neticesinde insanlık, değerlerden uzaklaşmaktadır.

Bir başka ifade ile küreselleşen dünyamızda topluluklar iç içe girmiş adeta dünya büyük bir köy haline gelmiştir. Bu durum ise kültürel, dini, değerlerimiz ve ahlakımızda bir bozulmaya yozlaşmaya sebep olmuştur.

Küreselleşmeyle beraber gelen rekabet ve sömürü düzeni, adalet, merhamet, dayanışma, sorumluluk, sabır, dürüstlük gibi evrensel değerlerin kaybolmasına sebep olmuştur, bunun yanında toplumda artan şiddet ve büyüyen sosyal problemler değerlerin kaybolmasına sebep olmuştur. Gelişen toplumda aile birliğinin dağılması namus kavramının değerini yitirmesi, maddiyatın her şeyin önüne geçmesi ve hatta maddiyata giden her yol mubahtır mantığının gelişmesi toplumumuzda değerlerin yitirilmesine sebep olmuştur (Adams, 2002; Akt. Genç, 2013: 22).

Mehmet Timur¹

Ramazan Aydoğan²

Düzgün Ali Aydın³

Fatih Şimşek⁴

How to Cite This Article

Timur, M., Aydoğan, R., Aydın, D. A. & Şimşek, F. (2023). "Değerler Eğitime Genel Bir Bakış", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 9(65):3003-3011. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSH.AS.70368>

Arrival: 30 April 2023

Published: 30 June 2023

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Öğretmen, MEB, Diyarbakır, Türkiye

² Öğretmen, MEB, Diyarbakır, Türkiye

³ Öğretmen, MEB, Diyarbakır, Türkiye

⁴ Öğretmen, MEB, Diyarbakır, Türkiye

İnsanın hayatını, eylemlerini, amaç ve ideallerini belirlemesi ve onlara uygunluk sağlaması ancak değerlerle mümkün olabilir. Bu anlamda, insanı insan yapan değerlerdir (Ayдын, 2010: 12; Yaman, 2012: 21).

Değerler toplumsal yaşamda büyük bir yere sahiptirler. İnsanlar bir arada yaşadıkları için bazı kurallara uymak zorundadırlar bu kurallar bütününe değerler diyoruz. Toplum içinde yaşıyorsak eğer toplumun genel kabul gördüğü kurallara istesek de istemesek de uymak durumundayız (Genç, 2013: 28).

Günümüzde, dünyanın hemen hemen her yerinde insani değerlerin azaldığı görülmektedir. Bu insani değerlerin azalması birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. İnsanoğlu değerlerden uzaklaştıkça insanlıktan da uzaklaşmaktadır. Bu olumsuz gidişatın çözümü değerler eğitimi yaygınlaştırmak ve nesilden nesle aktarılmasını sağlamaktır (Yaman, 2012: 22).

Değer, aklın ve kalbin birlikte uyum içinde çalışmasına denir. Değer kültürel, ruhsal, ahlaki, toplumsal ve bireysel alana ilişkin duyarlılıkları benimsemeyi içerir. Sevgi, saygı, hoşgörü, güzel ahlak, adalet, yardımlaşma, gibi insani değerler toplumun vazgeçilmez birer parçasıdır. Davranış bilimciler ve sosyal psikologlar değerlerin iki yönüne dikkat çekmişlerdir. Birincisi bireysel tutum ikincisi ise bilişsel süreçlerdir, diğer taraftan ise kültürün yapısı ile etkileşim içinde olduğunu savunmaktadırlar. Davranışların değerlerle doğrudan ya da dolaylı bir ilişki içinde olduğu söylenebilir (Dilmaç, 2002: 25).

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada değerler kavramının kaynaklarda nasıl ele alındığı, İslam'ın en önemli kaynağı olan Kuran'da nasıl izah edildiği ve hangi anlamları taşıdığı, değerlerin öğretiminde kullanılan yöntem ve teknikler nelerdir gibi sorular açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada nitel literatür araştırması özelliğinde, konuyla ilgili kitaplar, makaleler, dergiler ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, literatür incelemesi sonucu elde edilen kaynaklardan, değerler kavramı, kavramsal çerçevesinde değerlerin ne anlam ifade ettiği ve değerlerin uygulama yolları ve buna uygun yöntemlerle, eğitim-öğretim aracıyla bireylere nasıl kazandırılacağı hususları, içerik analizi yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:39). Nitel araştırmanın amacı bireylerin kendi toplumsal dünyalarının nasıl oluşturmada olduğunu anlamak ve içinde yaşadıkları toplumsal dünyaların nasıl oluşturmada olduğunu anlamak, içinde yaşadıkları toplumsal dünyayı nasıl algıladıklarını yorumlamaya çalışmaktadır. Nitel araştırmalara uygun olarak desenlenen araştırmalarda amaca hizmet eden nitel veri toplama yöntemlerinden sıklıkla kullanılanları gözlem, görüşme ve doküman analizidir (Kuzu,2013:102).

Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Seçilen araştırma problemi hangi dokümanların veri kaynak olarak kullanılabileceğini belirlemede önemlidir. Eğitim ile ilgili bir araştırma gerçekleştireceğinizi varsaydığımızda kullanılabileceğiniz dokümanlar; ders kitapları, yıllık ve günlük planlar, öğrenci proje ve ödevleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıt dosyaları vb.dir. Doküman analizi gözlem, görüşme gibi nitel veri toplama yöntemleri ile birlikte kullanıldığında veri çeşitlenmesi sağlayarak araştırmanın geçerliliğine katkı sağlamaktadır. Doküman analizinde görsellik sağlayan filmler, videolar ve fotoğraflarda sıklıkla kullanılmaktadır (Kuzu,2013:109).

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın örneklem büyüklüğüne tarafıma ve görüşüne başvurduğum danışmanım tarafından karar vermekle birlikte, burada kullandığım doküman sayısı da tarafıma ayarlanmıştır. Çok çeşitli dokümanlar bu çalışmaya katılmış ve gerekli kısıtlamalar yapılmıştır. Kullanılan dokümanların kaynaklarından kısaca bahsetmek gerekirse, 2004-2021 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezince yayınlanan yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve yayınlanmamış tezler incelenmiş, 35 adet tezdten yararlanılmış, ülkemizde düzenlenen konuya dair sempozyumlar araştırılmış ve bunlardan birine bu çalışmada yer verilmiş, konuya dair son yıllarda yayınlanan bilimsel dergilerde yer alan makaleler incelenmiş ve bu çalışmada 11 makaleden yararlanılmış, yurt dışında yayınlanan ve ülkemizde birçok çalışmaya kaynak oluşturan uluslararası 9 makaleden yararlanılmış, konuya dair 14 farklı kitaptan yararlanılmış,

Veri Toplama Yöntem ve Teknikleri

Bu projede, nitel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Bilgi toplama yöntemi olarak doküman analizi yapılmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanılarak sayısal veriler kullanılan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:39). Bu çalışma, konu ile ilgili

dokümanların, tezlerin ve makalelerin betimlenmesi yoluyla yapılmıştır. İlgili konu olduğu gibi araştırılmış, elde edilen bilgiler net bir şekilde düzenlenip yorumlanmıştır. Geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için veriler en güncel haliyle toplanmaya çalışılmış ve uzman incelemesine sunulmuştur.

Verilerin Toplanması

Veri toplanırken gözden geçirilen dokümanlar ayrıntılı incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu araştırmanın temel soruları ile ilgili bilgiler metne dönüştürülmüş ve kategoriler halinde her bir aşama kendi içinde düzenleme süreçlerinden geçirilmiştir. Dokümanın toplanmasında sadece dokümanın yazarı veya orijinal bilgi kaynağından faydalanılmamış, aynı zamanda bu dokümanın birinci elden bir tecrübe sonucu mu elde edilmiş yoksa farklı kaynaklardan mı alınmış gibi sorulara cevap aranmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Toplanacak veriler dikkatlice okunmuş ve gözden geçirilmiştir. Dokümanların araştırmanın kavramsal çerçevesine uyup uymadığı hassas bir şekilde tespit edilmiştir. Dokümanların içinde araştırma problemi ve amacına uygun olmayanlar ayıklanmıştır. Seçilecek dokümanların gerçekliği, güvenilirliği, doğruluğu belirlenmiştir. Elde edilecek dokümanların bütünsel açıdan değerlendirilmesi için sadece konuyu tamamen veya geniş bir şekilde kapsayan dokümanlar değil gerektiğinde konunun sadece bazı yönlerini kapsayan dokümanlarda değerlendirilmiştir.

BULGULAR ve YORUMLAR

Değerler ve Erdemler

Değerden söz edildiğinde erdemden söz etmek kaçınılmazdır. Erdem, bir değer gerçekleştirilmesinde öznenin belirli tarzda eylemlerde bulunma kapasitesi, yetisi ve yeterliliğidir (Özlem, 2002; Akt. Coşkun,2009: 312). Erdem değer nirengi noktası olarak düşünülebilir. Değerin oluşması için eylemselliği gerçekleştiren bir durumdur. Bu anlamda erdemli olmak bir sonraki seviyeye gelmiş olmak demektir. Yani erdemli insan tam bir ahlâki olgunluğa ulaşmış demektir. Ahlâklı insan dediğimiz zaman genellikle ahlâk kaidelerine uygun bir hayat yaşayan insan aklımıza gelir, ama fazilet sahibi insan ondan da ilerdedir (Güngör, 1995; Akt. Coşkun,2009: 313). Bu bağlamda ahlâkın sınırlarını da çizmek gerekir. Ahlâk, bireyin eğilimlerine göre davranımda bulunma, eylemlerin eğilimler sonucunda oluşmasıdır. Bunun yanında ahlâk ile oluşan ahlâk teorisi ise doğru, yanlış, iyi, kötü yargıları içerir. Ayrıca ahlâk teorisi iyi ve kötü davranışların çalışması olarak tanımlanabilir. Bu yargılar bireyin eğilimlerini ifade eder. Bunların yanı sıra bir de etik söz konusudur (Coşkun, 2009: 313).

Değerlerin Sınıflandırılması

İnsanlık âleminin ortak kazanımları ve değerleri vardır. Ahlak da bu ortak değerlerdendir. Ahlaki değerler, toplumda fertleri birbirine bağlayan ve onlar arasında yakınlık oluşmasını sağlayan değerlerdir. Ailede, okulda, arkadaşlık ilişkilerinde, kısacası toplumsal hayatın her alanında sevgi, saygı, hoşgörü, barış ve huzur ortamının gerçekleşmesinde değerlerin önemli bir rolü ve etkisi vardır. Değerlere olan ihtiyaç değişik açılardan ele alınıp ortaya konabilir. Bunlar arasında en fazla üzerinde durulanı, bireyin huzur ve mutluluğu ile toplum hayatının imkânı, inşası, huzur ve devamı ile ilgili olanıdır. İnsani değerler toplumu birleştiren olgulardandır. Bu bağlamda ahlâkın korunması, yaşatılması toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması açısından son derece önemlidir. Bir ülkenin geleceği, iyi yetişmiş, sağlam karakterli bireylerin yetiştirilmesine bağlıdır. İyi bir ahlaki karakter kendiliğinden oluşmaz. İyi ve sağlam karakter ahlaki değerleri anlama, onları özümseme ve onlar doğrultusunda davranmayı kapsar. Her anne-baba çocuğunu iyi yetiştirme gayretindedir. Çocuğun erdemli bir insan olarak ahlaki ve dinî değerlerle donanmış olması arzu edilir. Her toplumda ulaşılmak istenen değerler vardır. Doğruluk, büyüklere saygı, küçüklere ve güçsüzlere yardım vb. değerler her çağda aranan niteliklerdendir (Yörükoğlu, 2008: 221).

Adalet

Adalet tarafsızlıkla ilgilidir. Bireylerin, grupların ya da kurumların herkes için doğru olarak yaptıkları şeylerdir. Adalet, başkalarının haklarına saygıyı kabul etmeyi içeren anlayışlı ve adil olma anlamına da gelmektedir. Türkçemizde adalet denince sadece devlet idaresinde veya yönetimde haklara riayet anlaşılır. Hâlbuki bu, hakların sadece idari alandaki tezahürüdür. İslam âlimleri hakları çok çeşitli manaya kullanmışlar ve hayatın her safhasında tezahürünü gerçek adalet olarak nitelendirmişlerdir. İnsanın kendi şahsiyetinde dengeli olması ve kendi ruh ve beden dünyasında her şeye hakkını vermesi, fert planında adaletin tezahürüdür (Polat, 1997;Akt. Özdemir, 2006: 95).

İnsanın insanlarla, diğer bütün canlılarla, hatta çevresindeki bütün varlıklarla ilişkilerinde her şeye hakkını vermesi adaletin insanla dış dünya arasında tezahürüdür. Bütün bunların başı ise insanın yaratıcısına karşı yaratıcının hakkını vermesi, O'na nasıl kul olmak gerekiyorsa öyle kul olup sapmalardan uzak kalması ise insanın yaratıcısı ile ilişkisindeki adalettir (Polat, 1997; Akt. Özdemir, 2006: 97).

Doğruluk ve Dürüstlük

Doğruluk kelime olarak; doğru olma hali, doğruya has davranış, dürüstlük, hilesizlik, yanlışsızlık, hatasızlık gibi anlamlara gelmektedir. Dürüstlük kelime olarak; dürüst olma hali, doğruluk, sahilik anlamlarına gelir. Anlam olarak birbirinin benzeri olan bu iki kelimeyi dini terminolojide karşılığı olan “sıdk” kavramı altında ele almak daha doğru olur. Bir ahlak terimi olarak ele alındığında sıdk kavramı; İnsanın söz ve davranışlarıyla niyet ve inancında doğru, dürüst ve iyilikten yana olması anlamına gelir. Dürüstlük ve doğruluk kendimizle ve başkalarıyla doğru sözlü olmayı ifade eder. Dürüst ve doğru olan birey aldatmayan, yalan söylemeyen ya da çalmayan kişidir. Dürüst ve doğruluktan yana olan birey başkasına ve kendisine saygı duyar (Doğan, 1996: 293).

Hoşgörü

Hoşgörü dinî terminolojide müsâmaha olarak kullanılmaktadır. Müsâmaha farklı düşünce ve davranışları olgunlukla karşılama, önemsiz hataları hoş göyerek bağışlama anlamına gelen bir ahlak terimidir. Müsâmaha bir kimsenin kendi hoşuna gitmeyen bir harekete engel çıkarmamaya her zaman kendisini hazır hissetmesi anlamına da gelir (Hökelekli, 2006: 1471.)

Peygamber (s.a.v.) hoşgörü konusunda bizzat örnek olarak, ümmetine de tavsiyelerde bulunmuştur. “Müsâmaha gösteren kulun ancak şerefi artırılır” buyuran Resûlullah (s.a.v.) hoşgörülü davranmanın insanı yücelteceğini vurgulamıştır. Ayrıca: “Bir mü’min bir mü’mine buğzetmesin; çünkü onun bir huyunu beğenmezse başka bir huyunu beğenir” sözleri karakter farklılıklarına müsâmaha ile yaklaşılmasına çağırılmaktadır. İnsan başka bir insanı zorla sevmek zorunda değildir. Ancak karşısındakinin farklı huylarına ve kötü davranışlarına anlayış göstererek kin ve nefreti ortadan kaldırmalı, özellikle de din kardeşi hakkında kötü duygular beslememelidir. Peygamber (s.a.v.) Müslümanların birbirleriyle düşman olmalarından endişe ederek: “Benden sonra dönüp birbirinizin boyunlarını vuran kâfirler olmayın” emriyle birbirlerine müsâmahalı davranmalarını istemiştir (Muslim, 1968; Akt. Ersan, 2010: 144).

Saygı

Saygı insanlar arasında iyi bir bağ oluşmasını sağlar. Bu bağ sayesinde insanlar birbirleriyle iyi geçinirler. Saygıyı insanlar çocuk yaşta öğrenir. Büyüdükçe de geliştirir bu yüzden çocukların eğitimi ailede başlar. Ailede bir çocuğa insanlara karşı saygı duyması öğretilirse bu çocuk hayatı boyunca insanlara saygılı davranır. Fakat ailede çocuğa iyi bir eğitim verilmediyse bu çocuk hiçbir zaman insanlara saygılı davranmaz. Bu yüzden hem ailesinde hem de toplumda karışıklıklara sebep olur. İnsana saygı ve sevgi göstermek, ona değer vermenin gereğidir. Aile sevgi ve saygının kaynağıdır. Sevgi, beraberinde saygıyı da getirir. Sevgi ve saygı aile ve toplumda birlik ve beraberliği güçlendirir. Dinimizde insanların birbirlerini sevmeleri ve saymalarına önem verilmiştir. İslam dini, büyüklere saygı gösterilmesini emretmiştir. Kur’an-ı Kerim’de “Çünkü Rabb’in, başkasına değil yalnızca Ona kulluk etmenizi, anne-babaya iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa kendilerine “Öf!” bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onlara alçak gönüllüce ve esirgeyerek kol kanat geresin ve Ey Rabb’im!” diyesin, onları beni küçükken sevgi ve şefkatle besleyip büyüttükleri gibi, sen de onlara merhamet eyle!” (İsra Suresi, 23. Ayet). Yine Kur’an-ı Kerim’de “ Biz, insana, anne- babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik...” (Ankebut Suresi, 8. Ayet).

Merhamet

Merhamet, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna acıma ve şefkat gösterme, onunla birlikte ızdırap çekmektir. Dert ve sıkıntı içinde olan kişinin derdiyle dertlenme, üzüntüsüyle üzülmeye ve ona yardımcı olmaya çalışmaktır. Merhamet, yaratıklardan hiç birine zulüm ve haksızlığı reva görmeyip içlerinde zararlı olmayan güçsüzlerin zayıf hallerine acıyıp imdat ve yardımlarına yönelmektir. Merhamet, herkesin iyiliğini isteyip onlara yardım etme arzusu duymaktır. Merhamet tüm insanlar ve canlılar için dünyayı güvenli bir yer kılma duyarlılığına sahip olmaktır (Hökelekli, 2006: 268).

Özgüven

Güçlü ve zayıf yönlerini tanıma, ailesini tanıma ve onlarla işbirliği yapma, kurallara neden gerek duyulduğunu bilme, hatalardan ders çıkarma, gerektiğinde büyüklerinden yardım alma, ailede alınan kararlara katılma, etik davranışların güven artırıcı olduğunu bilme, etkili “hayır” deme, zaman içinde, duygu ve düşüncelerinde meydana gelen değişikliklerle ilgili çıkarımda bulunma, kendisini ve ailesini ilgilendiren kararlarda görüşünü bildirme, haksızlığa uğradığında, bunu sorgulama, doğadaki karşılıklı bağımlılığı kavramadır. Kendini tanımanın özgüven açısından önem ise bireyin yaşamında güvenli ve güvensiz davrandığı durumları fark edebilmesidir. Bunu fark edebilen kişiler güvensiz davrandıkları durumların üstesinden gelmeyi daha kolay başarabilirler. Kişinin güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi, tanıması onu amacına daha kolay ve çabuk ulaştırabilir (Kasatura, 1998; Akt. Mutluer, 2006: 9).

Yardımlaşma

Karşılıklı yardım zor zamanlarda kolay zamanlara nazaran daha iyi işler. Sosyal sınıflar arasında da bu bakımdan fark vardır. Aşağı gelir düzeyindeki sosyal sınıflar arasında karşılıklı yardım çok daha yoğun biçimdedir. Bunun sebebi zor durumlarda karşılıklı yardıma olan ihtiyacın daha kolay idrak veya kabul edilebilmesidir. Sıkıntı yaşamayan insan, fakirin ne durumda olduğunu bilemez. Bu nedenle yardım etmede biraz tembel davranır (Tahir, 2000; Akt. Erhun, 2010: 105).

Sabır

İnsanın sosyal hayatta karşılaştığı güçlüklerle, sıkıntılara göğüs germesinin adı sabırdır. İnsanda iman gerçekleşikten sonra, iman gerektirdiği şekilde yaşayabilmek için sabır şarttır. Bu açıdan sabır hayatta ciddiyet isteyen her şeyin başıdır". Sabır Allah'ın yardımına güvenerek sıkıntılara, zorluklara karşı ümitsizliğe kapılmadan Allah'a sığınmaktır (Kılıç, 2012; Akt. Özdemir, 2006: 52).

Sevgi

Sevgi, insanlığın en eski tarihlerinden beri hakkında söz söylenmiş, belirtileri gözlenmiş ve üzerinde en fazla çalışma yapılmış duyguların başında gelmektedir. Sevgi kavramı birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Araştırmacıların sevgi ile ilgili yapmaya çalıştıkları tanım, hep bir yönden eksik kalmaya mahkûm olmuş, bunun için de sevginin ortak bir tanımı yapılamamıştır. "Sevgi kelimesinden daha belirsiz ve daha karışık bir kelime belki de yoktur. Nefret ve tiksindenin dışında kalan hemen her türlü duyguyu belirtmek için kullanılmaktadır. Dondurmayı sevmekten tutun da, bir senfoniye sevmeye varıncaya kadar, hafif bir hoşlanmadan en şiddetli yakınlık duygusuna varıncaya kadar her şeyi kapsamı içine almaktadır. İnsanlar birine âşık oldukları zaman, sevdiklerini hissederek birine sahip çıkmalarını da sevgi olarak nitelerler" (Yörükân,1999; Akt. Ekici, 2006:2).

Sorumluluk

Sorumluluk; sorumlu olma durumu, sebeplerini bilerek, isteyerek ve arzuya yaptığımız bir iş konusunda cevap verme yükümlülüğüdür. Bir diğer tanım, yapılan iş ve davranışlardan hesap verme durumunda bulunma şeklindedir. Sorumluluk akıl sahibi ve irade özgürlüğü olan insan için geçerlidir. Yüklendiği işten ötürü gerektiğinde hesaba çekilme durumu, mesuliyet olarak tanımlanan sorumluluk; ehliyet şartlarını taşıyan kişilerin dinî, ahlakî, sosyal ve hukukî görevlerinden dolayı sorumlu tutulmaları anlamında kullanılmaktadır (Çağrı, 2006: 1298).

Değerler Eğitiminin Gelişimi

Değerler eğitimi, eğitimin vazgeçilmez amaçlarından biridir, insanın önemini öne çıkaran, bireysel kimliğine yeni özellikler kazandırarak kurumsal kimliğe anlam katan bu eğitim uzun soluklu planlamaların yapılması ile uygulamaya sokulmalıdır. Bilinen değerlerin gerçek yaşamla ilgisini, ilişkisini çok iyi belirleyerek tercih ederek, anlam kazandırarak kavratmak öğrenciler için önemli bir rehberliktir. Bu rehberlikte aktif görev alan eğitimcilerin, önyargılardan arınarak, tercihleri tek ve değişmez doğrular olarak değil, paylaşarak öğrencilerin mutluluğuna yönelik sorumluluklar hissederek örnek tavırlar oluşturmalı.

Değerlerin en önemli fonksiyonunun toplumsal tabanda olduğu söylenebilir. Değerler, sosyal hayatı düzenleyen, bireyler arası bağlılığı arttıran, bireyin toplum içindeki davranışlarını düzenleyen ölçütler olması açısından önemlidir. Sosyal kontrolü sağlayan ve yol gösterici standartlar olarak değerler, kişileri doğru olan şeyi yapmaya yönlendirir. Bununla birlikte toplum tarafından onaylanmayan davranışların engellenmesinde de değerlerin önemi büyüktür. Bir toplumun yaşamından her şey değerlere göre algılanarak karşılaştırılabilir. Toplumsal bütünlüğün en önemli ögesi konumunda olan değerler daha iyi, daha doğru, daha güzel, daha önemli gibi yargılara varmamızı sağlarlar. Ancak bu değerler normlar vasıtasıyla somutlaşırlar ve etkinliğe dönüşebilirler. Toplumsal normlar değerlere göre daha somut ve yapırım gücü daha fazla olan unsurlardır (Dilmaç ve Ertekin, 2009;Akt. Arslan, 2011: 54).

Erdemli çocuklar yetiştirmek sadece ailenin, eğitimcilerin değil toplumun da amacıdır. Toplumlar eğitim alanında sahip oldukları nitelikli, dengeli, ruh ve beden sağlığı yerinde bireyleri nispetinde toplumsal kalkınmalarını gerçekleştirirler. Eğitimden beklenen, bireylere bilgi ve beceri kazandırmaktan öte, toplumun yaşamasını ve kalkınmasını devam ettirebilecek, hızla değişen dünyaya uyum sağlayabilecek, çevresinde istenen değişiklikleri yapabilecek bireyler yetiştirmesidir. Bu açıdan okulların görevi sadece bilgi ve beceri kazandırmak değil, bireylere karakter eğitimi açısından da temel insani değerleri özümsetmektir. Hayatın amacını, davranış ilke ve önceliklerimizi, önce zihni dünyamızda inşa ederiz. Zihni dünyamızda inşa ettiğimiz, bize yön veren değerlerimizdir. İnsan, değerlerden bağımsız yaşayamaz. Değerler bireylerin hayatı üzerinde o kadar büyük bir etkiye sahiptir ki, bireyler herhangi bir itiraz ya da sorgu ile karşılaşmadıkça değerlerinden şüphe etmezler. Aslında bireyler değerlerinin çoğu zaman farkında bile değildirler. Ancak değerler bireylerin davranışlarının, tercihlerinin, değerlendirmelerinin, ilişkilerinin ve daha birçok toplumsal hareketlerinin belirleyicisidirler (Yılmaz, 2008; Akt. Samur, 2011: 34).

Temel değerlerin kazandırılması amacı; Türk Milli Eğitim Temel Kanunu ve ders programlarının amaçları incelendiğinde de açıkça görülür. Temel Kanunun başlangıcında milli eğitimin amaçları sayılırken ahlaki, manevi değerleri benimseyen, beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip kişiler yetiştirmekten bahsedilmektedir (Eksi, 2003; Akt. Keskinoglu, 2008: 35). Türk Mili Eğitimi aşağıdaki değerleri öğrencilere kazandırmayı hedeflemektedir:

Yurt sevgisi,
Yurda hizmet etmenin gerekliliğine inanma,
Bayrağa saygı,
Türk milletini yücelten Türk büyüklerine saygı duyma,
Türk milletini yücelten Türk büyüklerine değer verme,
Tarihi eserleri korumanın gerekliliğine inanma,
Tarihi eserleri sevmek,
Türk milletinin ahlaki değerlerini benimseme,
Türk milletinin insani değerlerini sevmek (misafirperverlik, imcece vb.),
Toplum menfaatlerini üstün tutma,
Ailenin önemini benimseme,
Aile bireyleri arasında sevgi,
Aile bireyleri arasında hoşgörü olması gerektiğine inanma,
Ailede demokratik iş bölümüne inanma,
Ailenin zor şartlarına katlanması gerektiğine inanma,
Kendi isteklerini ailenin şartlarına uydurması gerektiğine inanma,
Geleneklere saygı,
Öğrenme merakına önem verme,
Bilginleri takdir etme,
Sanatçıları takdir etme,
Bilginlerin eserlerine değer verme,
Bilimin önemine inanma,
Bilimsel düşüncüyü üstün tutma,
Teknolojiye hayatında yer verme,
İnsanlığa hizmet etmiş bilginlere değer verme,
Araştırmacı olmayı tercih etme,
Resim yapmayı tercih etme,
Müzik yapmayı tercih etme,
Doğanın güzelliklerine hayatında yer verme,
Sağlık ve temizlik alışkanlığına hayatında yer verme,
Çevresindeki canlı varlıklara değer verme,
Çevresindeki cansız varlıklara değer verme,
Okuma alışkanlığına önem verme,
Evde, okulda, çevrede sorumluluklarını bilme,
Grup çoğunluğunun kararına değer verme,

Toplum hayatı adına iş ve meslek sahibi olmanın gerekliliğine önem verme,
Kanunlar karşısında eşit olduğuna inanma,
Tutumlu olmayı savurganlığa tercih etme,
Yurtta Sulh Cihanda Sulh'' ilkesine önem verme (Sezer, 2005:35).

Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarına bakıldığında değerlerin öğrenciyi hedeflediği anlaşılmaktadır. İlköğretim basamağına yönelik bu amaçlar kişisel, insan ilişkileri, ekonomik hayat ve toplum hayatı bakımından genel bir bakış açısı sunmuştur. Türk Milli Eğitiminin genel amaçları öğretim programlarında özelleştirilir (Aral, 2008: 23).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Değerler ve değerlerin yetişmekte olan nesillere aktarılması günümüz eğitim dünyasını ilgilendiren önemli konulardan biridir. Tüm dünyada önüne geçilemeyecek bir hızda değişim söz konusudur. Bu değişimle birlikte toplumların değer yargıları ve dünyaya bakış açıları da farklılaşmakta, sahip olunan değerlerin yeni nesillere kazandırılması problemi büyümektedir.

Yaşadığımız dünya gün geçtikçe büyük bir kaosa sürüklenmektedir. Savaşlar, şiddet, haksızlıklar, adaletsizlikler vs. her gün duymaya alıştığımız olaylar haline gelmiştir. Bu durumun elbette ki birçok sebebi vardır. Ancak bu sebeplerden biri ve belki de en kritiği, bizi insan yapan değerlerimizin bozulması ve kaybolmaya başlamasıdır. Bu gidişatı fark eden birçok eğitimci değerler eğitimiyle ilgili araştırmalar yaptığından bahsedilebilir.

Değişen dünyayla birlikte aile ortamı da değişime uğramış, değerlerin ailede içselleştirilmesi güç bir durum haline gelmiştir. Geniş ailelerden çekirdek aile yapısına geçilmesinin hemen ardından annenin çalışmaya başlamasıyla birlikte, tüm gün anne ve babasını göremeyen bir çocuk profili oluşmuştur. İşte bu noktada çocuğun karakteri aile ortamından çok eğitim kurumlarında şekillenmeye başlamıştır. Bu değişimin farkında olan eğitim kurumları eğitim programlarında kazandırılması gereken değerlere ve bu değerlerin nasıl kazandırılması gerektiğine eskisinden daha çok yer vermeye başlamışlardır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programlarında değerlerin nasıl öğretileceği, hangi etkinliklerin yapılacağı, değer öğretiminde dikkat edilecek hususlar açıkça belirtilmediğinden bahsedilebilir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatında ve ders kitaplarında değerler her ünitenin içerisinde yer alması gerektiği, bu hususta haftalık, aylık eğitimsel etkinlikler ve değerlendirmeler yapılması gerektiği söylenebilir.

Öneriler

Çocukların ve gençlerin değerleri içleştirmesi için okul elemanlarına büyük görev düşmektedir. Bu sebeple okul personeli, öğretmenler başta olmak üzere şu hususlara riayet etmelidirler: Öğrencilere model ve örnek olmalı, tutarlılık, süreklilik içerisinde olmalı, değerlerle ilgili okul içi ve okul dışı programlar düzenleme ve çocukların psiko-sosyal gelişimine göre değerlerin öğretimini ele almalarıdır.

Değerleri sistemli ve programlı bir şekilde çocuklara aşılacak için, aile başta olmak üzere okulda ve toplumda çeşitli eğitimsel etkinlikler düzenlenmelidir. Ailede değerleri yerleştirmek için, aile bireyleri başta anne baba olmak üzere tutarlı, dengeli, iş birliği içerisinde model ve örnek olarak sevgi ve korkuyu dengeleyerek, aile içi disipline önem vermeli. Çocukların eğitim ve yetiştirilmesinde önemli rol oynayan okullar, çocukların psikolojik ve biyolojik gelişimleri ve yaşlarını dikkate alınarak farklı yöntemler ve teknikler kullanılmalıdır.

Değerler hayatın bütün boyutlarını içerdiği için uygulamasına önem verilmelidir. Erdemli bir toplum oluşturmak ve yeni kuşaklara manevi yatırım yapmak için değerlerin farkında olan bireyler yetiştirmelidir. Aile bireylerinde değerleri kazandırmak için verimli ve planlı eğitim programının yanında, aile büyükleri, anne baba başta olmak üzere önce kendileri değer uygulamasında örnek ve rol model olmalıdırlar. Onlar tutum, söz ve davranışlarında tutarlı ve aile bireyleri ile işbirliği içerisinde olmalıdır.

İnsanların çevresi ve yaşadığı toplum, değerler konusunda etkili ve tesirli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, sivil toplum kuruluşları, devletin yasal kurum ve birimleri, değerleri uygulama ve yayma hususunda sorumlulukları vardır. Sivil toplum kuruluşları değerlerle ilgili model olmalı ve değerlerle ilgili kitap, broşür, projeler, kampanya hazırlama gibi çeşitli yöntemleri kullanmaları gerekmektedir. Başta ülkeyi yöneten üst düzey yöneticiler olmak üzere kurum amirleri değerlerimize göre davranmalı, herkesin hakkını ve hukukunu gözetmelidir. Ardından geliştirdikleri farklı proje ve yöntemlerle değerleri yaymaları gerekmektedir.

Bunların yanında, medya ve sanal âlem de insanları derin bir şekilde etkilediği için bunlardan da mutlaka istifade edilmelidir. Bu bağlamda değerlerin konu edildiği çeşitli programlar, etkinlikler, sohbetler düzenlenmelidir. Sanal

ortamı olumlu tarafa çevirmek için yetişkinler, eğitim yetkilileri ve bütün sorumlular değerlerle ilgili olarak Facebook'ta YouTube'de videolar, güzel sözler, vecizeler, ayeti mealleri ve Hz. Peygamberin hadisleri ve değerlere ilişkin davranış örnekleri ve benzeri paylaşımlar ve etkinlikler oluşturulmalıdır.

Değerler eğitimi konusunda yapılan akademik çalışmalar, hem öğrenci hem öğretmen bazında kapsamı genişletilerek artırılmalıdır. Değerler eğitimi çalışmaları atasözleri, deyimleri ve diğer kültür miraslarımızı da kapsamalıdır. Öğretmen yetiştiren fakültele değerler eğitiminin yöntem ve teknikleri, değerler eğitiminde kullanılacak malzemeler gibi konuları içeren dersler konulmalıdır. Değerler eğitimi konusu özellikle staj çalışmalarının vazgeçilmez bir alanı olmalıdır.

Bu çalışmada her bölüm açık ve net bir şekilde açıklanmış, yorumlanmıştır. Değerler eğitimi ve başlangıcından bu güne gelişimi konusunun değerlendirilmesinde kullanılan yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanarak sistematik bilgilere yer verilmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezince yayınlanan bazı yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, araştırma sonucunda kaynakçada belirtilen tez arşiv sitelerinden ulaşılan yayınlanmamış tezlerle, ülkemizde düzenlenen bazı uluslararası eğitim araştırma kongrelerinde konuyla ilgili görüşlerle, bilimsel dergilerde son yıllarda yayınlanan bazı makalelerle, yurt dışında yayınlanan ve ülkemizde birçok makaleye kaynak oluşturan uluslararası araştırmalarla, Kuran'da değerlerle ilgili ayetlerle sınırlı tutulması, çalışmamın en önemli kısıtlaması olan; kullanmış olduğum dokümanların, konunun bazı yönleri hakkında büyük ayrıntı ve diğer yönleri hakkında da çok az bilgi içermesi veya içermemesi gibi hususlarda sınırlılık oluşturmuştur. Bu konunun daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi, daha doğru bir şekilde ifade etmem gerekirse içinde bulunduğum pandemi koşullarının oluşturduğu sınırlılıklardan dolayı bu konuyu nicel bir araştırma şeklinde inceleyemediğimden bu konun nicel bir araştırma şeklinde incelenmesi, inceleme sonucunda elde edilecek bulgu ve sonuçların genelleme bilmesi için örneklemin birçok ili kapsayacak şekilde olması gereklidir.

KAYNAKÇA

Ankebut Suresi, 8. Ayet. 4 Nisan 2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/> adresinden erişildi.

Aral, Duygu. (2008). Milli Eğitim Bakanlığı'nın Hazırladığı 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu. (<https://tezarsivi.com/milli-egitim-bakanliginin-hazirladigi-6-sinif-turkce-ders-kitabinda-yer-alan-degerler-uzerine-bir-arastirma>). Erişim Tarihi: 05.04.2021.

Arslan, Parlak, Esmâ. (2011). Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Ahlak ve Değerler Eğitimi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. (<https://www.ulusaltezmerkezi.net/ortaogretim-din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-ders-mufredatinda-ahlak-ve-degerler-egitimi/>). Erişim Tarihi: 04.04.2021.

Aydın, Mehmet. Zeki. (2010). Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi. Ankara: TOBB Eğitimi ve Teknoloji Üniversitesi.

Coşkun, Yemliha. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Değer Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6 (1),311-328.

Çağrı, Mustafa. (2006). "Mesuliyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam'da İnanç İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. C.3, İstanbul: İFAV Yayınları.

Dilmaç, Bülent. (2002). İnsanca Değerler Eğitimi. Ankara: Nobel Yayınları.

Doğan, Mehmet. (1996). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Yazar Yayınları.

Ekici, Mustafa. (2006). Hristiyanlıkta ve İslam'da Sevgi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. (<https://tezarsivi.com/hiristiyanlikta-ve-islamda-sevgi>). Erişim Tarihi: 10.04.2021.

Erhun, Halil. (2010). 7-12 Yas Çocuklarda Paylaşma ve Yardımlaşma Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. (<https://www.erbakan.edu.tr/en/personel/2265/muhiddin-okumuslar/yonetilen-tezler>). Erişim Tarihi: 08.04.2021.

Ersan, Ayşe. (2010). Sahih-İ Müslim'deki Hadislerin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Kazandırılması Öngörülen Değerler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (<https://avesis.marmara.edu.tr/yonetilen-tez/70f05e3c-a987-4112-97d5-ddd80ce26558/sahih-i-muslimdeki-hadislerin-ilkogretim-din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-programinda-kazandirilmesi-ongorulen-degerler-acisindan-ince-lenmesi>). Erişim Tarihi: 08.04.2021.

- Genç, Muhammet. Fatih. (2013). Öğretmenler Gözüyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi. Samsun: Samsun Etüt Yayınları.
- Hökelekli, Hayati. (2010). Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi. Eğitime Bakış Dergisi, 6(18),4-10.
- İsra Suresi, 23.-36. Ayet. 4 Nisan 2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/> adresinden erişildi.
- Keskinoğlu, Muhammet. Şerif. (2008). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Mesnevi Temelli Değerler Eğitimi Programının Ahlaki Olgunluğa ve Saldırganlık Eğilimine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. (<https://www.ulusaltezmerkezi.net/ilkogretim-besinci-sinif-ogrencilerine-uygulanan-mesnevi-temelli-degerler-egitimi-programinin-ahlaki-olgunluga-ve-saldirganlik-egilimine-etkisi/>). Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- Kılıç, Recep. (2012). Ahlak Felsefesi. Müfit Selim Saruhan (Ed.). İslam Ahlak Felsefesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kuzu, Abdullah.(2013). Veri Toplama Yöntemi ve Araçları. A.Kurt (ed). Bilimsel Araştırma Yöntemleri(93-115).İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri .
- Mutluer, Sema. (2006). Özgüven Oluşmasında Manevi Değerlerin Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (<https://tezarsivi.com/ozguven-olusmasinda-manevi-degerlerin-rolu>). Erişim Tarihi: 02.04.2021.
- Özdemir, Ahmet. (2006). Kuran'da İnsanlar Arası İlişkiler ve Sosyal Değerler. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. (<http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/8065/189356.pdf?sequence=1&isAllowed=y>). Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- Özlem, Doğan. (2002). Kavramlar ve Tarihleri. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Samur, Öztürk, Ayşe. (2011). Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimine Etkisi. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=GQ7b2ZI-z0GMuQStzRM8fQ&no=XC3I5-GwnSY2qudqazsEg>) . Erişim Tarihi: 06.04.2021.
- Sezer, Özgen. (2005). İlköğretim Birinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Değerlerin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. (<https://tezarsivi.com/ilkogretim-1-kademe-turkce-ders-kitaplarinda-degerlerin-incelenmesi>). Erişim Tarihi: 07.04.2021.
- Şura Süresi 15. Ayet. 4 Nisan 2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/> adresinden erişildi.
- Yaman, Ertuğrul. (2012). Değerler Eğitimi, Eğitimde Yeni Ufuklar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, Ali., & Şimşek, Hasan. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yörükoğlu, Atalay. (2008). Çocuk Ruh Sağlığı. Ankara: Özgür Yayıncılık.